наукової шевченківської конференції [20–22 квітня 1999 р.]. – К.-Черкаси: БРАМА, 2000. – С. 313–321. 5. *Степанов Ю. С.* Концепты: Тонкая пленка цивилизации. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с. 6. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 784 с. 7. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с. 8. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 592 с. 9. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 600 с.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Генералюк Л.

Шевченковские образы-концепты: вербально-иконическое единство

Автор статьи идентифицирует в литературном и изобразительном наследии Т. Шевченко интегральное явление на стыке литературы и изобразительного искусства – систему образов-концептов, формирующих целостную картину мира поэта и художника.

Ключевые слова: взаимодействие литературы и изобразительного искусства, визуальные ассоциации, иконичность, образ-концепт, интердисциплинарность.

Generalyuk L.

Shevchenko's Images-Concepts: Verbally Iconic Homogeneity

The author of the article identifies in Shevchenko's literary and artistic legacy some images-concepts, which appear to be an original integral phenomenon at the interface of literature and fine arts. Being arranged in a system according to the domain principle, they form a homogeneous artistic picture of the Shevchenko's world.

Key words: interactions of literature and fine arts, visual associations, iconicity, image-concept, interdisciplinary level.

УДК 821.161.2-1.09:81'38:801.6

А. Гуляк, д-р філол. наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка
Н. Науменко, д-р філол. наук, проф.,
Національний університет харчових технологій

"ЩИТ ТА ЛУК – ЙОГО ПРАВДА": ОБРАЗНО-СТИЛЬОВА ПОЛІФОНІЯ "ДАВИДОВИХ ПСАЛМІВ" ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті аналізується проблематика, образно-символічна система "Давидових псалмів" Т. Шевченка.

Ключові слова: *псалом, переспів, духовність, Т. Шевченко.*

Глибинний слід у поезії Т. Шевченка періоду "трьох літ" залишили переспіви Давидових псалмів: їхня популярність і моральний авторитет стали запорукою схвалення читачів. Відомо,

що сам Тарас Григорович філософом-теоретиком не був, але релігійні сюжети й мотиви, наявні в численних його творах, служили йому засобом оцінки тих явищ і процесів, які відбувалися в сучасному поетові суспільстві – і, без перебільшення, характерні й для нашого сьогодення.

Згідно з визначенням, псалом – це релігійна пісня, молитва, що як складова частина входить у Псалтир. Від самого свого виникнення псалми вирізнялися розмаїтою жанровою семантикою: хвалебні псалми, псалми-плачі, псалми царські, псалми вдячні та покаянні [10, 288]. Тому широкою є гама емоцій, явлених у псалмах: від радості до розпачу, від розважливої медитативності – до екстатичного захвату. Поставши у часопросторі іудейської історії та релігії, псалми значно трансформувалися у молитовній практиці християн: символіка іудейського псалма (рослинна, тваринна, сенсорна, числова, предметна) отримала ширше тлумачення, перейшовши на міфоетернальний рівень, а мотиви та сюжети інтерпретуються на ґрунті національних історій і культур.

Оскільки у псалмі сильно виражений музичний першоелемент, що видно навіть у його назві (пісня, що виконується під акомпанемент інструмента, подібного до арфи), то характерними його рисами стають особлива ритміка, варіативність однієї думки, оформленої синтаксичними повторами, синонімією та антонімією, антитезами, паралелізмом, повторами [10, 288]. У момент виникнення псалма канонічною вимогою до нього було двоголосе виконання [12, 90]. Тому він, подібно до молитви, будується на діалозі ліричного персонажа та імпліцитного адресата. Проте концептуальна відмінність молитви і псалма – у тому, що адресатом псалма не завжди є Божество [9, 199]. Наприклад, у Псалмі 90-му постає імпліцитний адресат, якому співець – цар Давид – відкриває таємниці Божественного промислу, спонукуючи звіритися Всевишньому та прийняти Його силу як захист від світового зла:

…Він пером Своїм вкриє тебе,
І під крильми Його заховаєшся ти!
Щит та лук – Його правда…
…до наметy твого вдар не наблизиться,
бо Своїм Анголам Він накаже про тебе,
щоб тебе пильнували на всіх дорогах твоїх, –
на руках вони будуть носити тебе,
щоб не вдарив о камінь своєї ноги!
(Псалом 90: 4, 10–12).

Релігійність – складне явище. Латинське слово "religio", похідне від "religare", означає – відновлення синкретичного зв'язку людини та довкілля. Тому релігійність включає в себе як відповідне

світобачення особи, так і зумовлене ним ставлення до природи та до інших людей. Релігійна людина не лише вірить у Бога, а й віддає Йому шану у вигляді обрядів, молитов, жертвопринесень. І просто – роблячи іншим добро.

У ліриці, як і в щирому та витонченому зверненні до Божества, митець оприявнює своє трансцендентальне бачення реального світу та працює над удосконаленням своєї душі. Дослідник біблійних тем у творчості Тараса Шевченка Ірина Бетко зауважує: "У духовному житті українського народу власне Псалтир з найдавніших часів відіграв виняткову роль. Як важлива складова християнської літургії, він належав до тих Богонатхненних книг, з яких в Україні починалося знайомство з Біблією. Разом з тим вплив Псалтиря виходив далеко за релігійно-духовні межі, сягаючи найсокровенніших сфер народного побуту. Псалтир читали над померлим; з нього вчилися грамоти…" [2, 112–113].

Дидактичне, вдячне, хвалебне, трагічне та оптимістичне начала Псалтиря зумовили й добір Т. Шевченком текстів для переспіву: перший – "Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду…"; 12-й – "Чи Ти мене, Боже милий, / Навік забуваєш…"; 43-й – "Боже, нашими ушима / Чули Твою славу…"; 52-й – "Пребезумний в серці скаже, / Що Бога немає…"; 53-й – "Боже, спаси, суди мене / Ти по Своїй волі…"; 81-й – "Між царями й судіями / На раді великій…"; 93-й – "Господь Бог лихих карає – / Душа моя знає…"; 132-й – "Чи є що краще, лучче в світі, / Як укупі жити…"; 136-й – "На ріках круг Вавилона / Під вербами, в полі…" – та 149-й – "Псалом новий Господові / І новую славу / Воспоєм честним собором…".

У сукупності вони створюють поліфонічну картину становлення релігійного світогляду поета, а в ширшому контексті – показують головні віхи розвитку української історії та містять пророцтва щодо майбуття нашого народу. Тому при детальному читанні в них можливо запримітити чимало алюзій до інших архітворів Т. Шевченка, насамперед до "Заповіту", "Сну", "І мертвим, і живим…".

Причину вибору Т. Шевченком Псалтиря як тотожного його духовності джерела ґрунтовно пояснює Ірина Даниленко: "У своєму поетичному діалозі з Богом Шевченко найчастіше обирає позицію старозавітного молільника, котрий, переймаючись злощасною долею свого народу та проблемою трагізму людського життя загалом, нарікає на суспільні негаразди або страждання окремої людини, зокрема власні. Показова в цьому плані добірка молитовних пісень у його “Давидових псалмах”, яка вочевидь реалізує намір поета знайти в Біблії опертя своїм історіософським роздумам про злободенні (соціально-політичні, культурні й духовні) проблеми України" [див. 6, 19].

Мотив вавилонського полону, який став ключовим у Псалмі 136-му, в переспіві Тараса Шевченка ототожнено з поневоленням України:

На ріках круг Вавилона
Під вербами, в полі
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі [12, 280].

В оригінальному тексті Псалтиря це один із найдраматичніших псалмів, який, безсумнівно, впливав на почуття поета, котрий чекав визволення свого народу з-під ярма неволі. Мотив свободи народу і окремої людини є одним із провідних у творчості Т. Шевченка, і в "Псалмах…" поет підкріплював його значення авторитетом біблійних прототекстів. Звичайно, проблема свободи стосується також самого Т. Шевченка: у 136-му псалмі на тлі суто старозавітної антитези *воля – неволя* мовиться про долю митця під гнітом колоніального владарювання – як сили, що сковує творчі пориви.

Якої ж ми заспіваєм?
На чужому полі
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме,
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині [12, 281].

Інший важливий для всеосяжного розуміння поетики "Псалмів Давидових" в інтерпретації Тараса Шевченка мотив – проблема існування страждань і несправедливості. Тому він удається до переспіву псалмів 12-го, 13-го, 52-го, 81-го та 136-го.

Згідно з біблійним оригіналом, автором 81-го псалма вважається Асаф-прозорливець. "Прозорливцем", відповідно до "Тлумачного словника" Володимира Даля, називають людину проникливу, гострого розуму, здатну передбачати майбутнє, пророкувати та застерігати [див. 5, 538]. Тим-то переспів 81-го псалма набуває рис поліметричного вірша, покликаного передати інтонацію неспокою, нерівномірного руху поетової душі. Від чотирирядкового заспіву, написаного коломийковим віршем:

Між царями й судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний владика…

– промову "найвищого судді" викладено ямбами:

"*Доколі будете стяжати*
і кров невинну розливать

людей убогих? а багатим
судом лукавим помагать?" [12, 278].

Тарас Шевченко не уявляв собі, щоб неправедні за свої вчинки не були покарані [1, 154–155]. Протиставлення добра і зла характерне для Книги Псалмів і разом з тим близьке душі поета.

Болюча тема страждань не була відсутня також у царя-псалмоспівця Давида. У 13-му псалмі (12-му за церковнослов'янською нумерацією), який переспівував Т. Шевченко, цар Ізраїлю говорив:

Доки, Господи, будеш мене забувати назавжди,
доки будеш ховати від мене обличчя Своє?
Як довго я буду складати в душі своїй болі,
у серці своїм – щодня смуток?
Як довго мій ворог підноситись буде над мене? [3, 672].

Давид вищезгаданий псалом закінчує словами: "*Я надію на милість Твою покладаю, моє серце радіє спасінням Твоїм! Я буду співати Господеві*" (Пс. 13: 6). Видно, що певні звинувачення на адресу Бога, часто спричинені нерозумінням Божої волі, Його несповідимих шляхів, можна, і навіть треба було, висловити.

Але слід зауважити, що Тарас Шевченко вживав слово "Бог" у численних метафоричних значеннях: Бог для поета – вища сила, милостива й велелюбна, всемогутня та всезнаюча, Він – "невідоме і незбагненне явище, без втручання якого нічого не може відбутися" [8, 58]. Тому в переспіві Т. Шевченка Бог виступає натхненником митця, і в останніх його рядках цілком закономірно з'являється саме слово "псалом", відсутнє в оригіналі:

…Спаси мене
Од лютої муки,
Спаси мене – помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, новим [12, 276].

Як справедливо зауважує Іван Дзюба, Т. Шевченко помічав, що "людинолюбну суть християнства спотворено, тому що церква стала засобом духовної та фізичної влади" [7, 52–53]. У "Давидових псалмах" Тарас Шевченко протиставляє поведінку "лукавих, лютих, нечестивих" поведінці "блаженного мужа", описаного в першому псалмі:

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду.

І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде…
Діла добрих обновляться,
Діла злих загинуть [12, 275].

Як у першотворі, так і в переспіві ключовим тропом виступає порівняння праведної людини з деревом, яке дає добрий плід (цей мотив є одним із провідних у Святому Писанні, наприклад у Євангелії від Матвія: "всяке дерево, яке не дає плоду доброго, зрубують і вкидають у вогонь"). Паралель "людина – рослина", яка з розвитком красного письменства видозмінювалася, отримуючи дедалі більше змістових прирощень, за один із численних прообразів має й Псалом 1-й:

…і стане він,
Як на добрім полі
Над водою посаджене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє… [12, 275].

Завдяки розмаїтій символіці, піднесеній інтонації та лаконічній формі на значну кількість переспівів здобувся Псалом 132-й (за Біблією – пісня прочан), вартий того, щоб процитувати його повністю:

Оце яке добре та гарне яке, –
щоб жити братам однокупно!
Воно – як та добра олива на голову,
що спливає на бороду, Ааронову бороду,
що спливає на кінці одежі його!
Воно – як хермонська роса,
що спадає на гори Сіону,
бо там наказав Господь благословення,
повіквічне життя! [3, 768–769].

Ще Іван Франко у "Секретах поетичної творчості" зауважував, що "орієнтальні народи, старі єгиптяни, євреї, вавілоняни, здавна були далеко більш вразливі на запахи, і вони здавна грають більшу роль в їх поезії" [11, 70]. Тим-то ключовим запаховим символом стає олива, з якою в даному псалмі порівнюється дружне життя, любов між людьми. І тому, аналізуючи Шевченків доробок, І. Франко твердить, що саме "Давидові псалми" – єдиний твір, в образній структурі якого запахам відведено особливе місце. Цю тезу можна підкріпити цитатою:

Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,

З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?
Яко міро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росою
І на шитії ометі
Ризи дорогії… [12, 280].

Для порівняння можна навести переспів цього псалма Петром Гулаком-Артемовським, який здійснено через 12 років після Т. Шевченка – у 1857 р.:

Нема вже й кращої людської в світі долі!
Як вкупці братики живуть по Божій волі,
Так миро дороге лиснить на голові,
По Аароновій стікає бороді
І капа на його одежу саєтову,
Так аєрмонськая, сказать, приміром, к слову,
Роса паде в горах Сіонських з мокрих хмар,
Так і на їх росить із неба Божий дар.
А з ним щасливеє життя й благословення,
І буде вік в честі їх у людей імення [4, 84].

Навіть побіжний погляд на ці два тексти дозволяє виявити очевидну розбіжність: коломийковий вірш, яким переспівано біблійний архітвір у Т. Шевченка, надає йому більшої наспівної інтонації. Динамічність тексту зумовлено й чергуванням розповідних, питальних і окличних речень, якими уможливлюється діалог з реципієнтом, і це, як уже зазначалося, є іманентною ознакою псалма. На противагу цьому, запізніло-класицистичний (1857 рік!) олександрійський вірш П. Гулака-Артемовського робить текст дещо "важким", уповільнюючи його темпоритм. Крім цього, в Гулаковому тексті дивовижним чином сполучаються лексеми високого (*саєтова* одежа, *аєрмонськая* роса *паде*) та зниженого (*лиснить*, *капа*, *на їх* замість *на них*) стилю; наявні відхилення від правил евфонії (*як вкупці; сказать, приміром, к слову; в горах Сіонських з мокрих хмар; вік в честі*), чого немає в оригіналі. Та водночас і цей варіант є важливим для розуміння еволюції релігійного світобачення митця та розвитку української релігійної лірики в цілому.

Концептуальною рисою Шевченкового псалма (не лише 132-го, а й інших) є спостережений Іваном Франком прийом поетичної градації: "Поет веде нас натуральним шляхом асоціації ідей від часті до цілості, сю цілість показує знов як часть більшої цілості і так піднімає нас неначе по ступнях щораз вище, щоб показати нашій уяві широкий кругозір" [11, 55]. Це, за словами І. Франка, й є

основним секретом Шевченкової поезії, її потужного впливу на реципієнта. Тому й на закінчення доцільним буде навести другу частину 132-го псалма, яка звучить як пересторога сучасникам, як напуття на мирне життя та любов одне до одного:

…роси єрмонські
На святії гори
Високії Сіонські
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям –
Отак братів благих своїх
Господь не забуде:
Воцариться в дому тихих,
В сем'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Від віка до віка.

1. *Антушевич П.* Підґрунтя духовних рис творчості Шевченка / П. Антушевич // Вісник СумДУ. – Серія 154 "Філологія". – 2008. – № 1. – С. 153–157. 2. *Бетко І.* Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / Ірина Бетко. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 150 с. 3. Біблія. Книги Старого і Нового Заповіту, з давньоєврейської та грецької мови наново перекладені. – К.: Біблійне Товариство, 1991. – 1523 с. 4. *Гулак-Артемовський П. П.* Твори / Петро Гулак-Артемовський. – К.: Дніпро, 1978. – 160 с. 5. *Даль В. И.* Толковый словарь русского языка. Современная версия / Владимир Даль. – М.: ЗАО Изд-во "Эксмо-Пресс", 2000. – 736 с. 6. *Даниленко І. І.* Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: монографія / Ірина Даниленко. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – 304 с. 7. *Дзюба І.* Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка / Іван Дзюба // Сучасність. – 2004. – № 7–8. – С. 52–68. 8. *Колодний А. М.* Релігія у світобаченні Т. Г. Шевченка / Анатолій Колодний // Творчість Т. Г. Шевченка у філософській культурі України: зб. наук. праць / відп. ред. М. І. Лук. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 54–63. 9. *Науменко Н. В.* Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру: монографія / Наталія Науменко. – К.: Видавництво "Сталь", 2010. – 518 с. 10. Псалом / Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. – Т. 2: Маадай-Кара – Я-Форма / за ред. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 624 с. 11. *Франко І. Я.* Із секретів поетичної творчості / Іван Якович Франко // Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 31. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 45–119. 12. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – К.: ДВХЛ, 1964. – 621 с. – (Першотвір). 13. Hodeir A. Les formes de la musique / Andre Hodeir. – Paris: Seghers, 1995. – 212 p.

Надійшла до редколегії 25.12.13

Гуляк А., Науменко Н.

"Щит и лук – его правда": образно-стилистическая полифония "Давидовых псалмов" Т. Шевченко

В статье анализируется проблематика, образно-стилистическая полифония "Давидовых псалмов" Т. Шевченко.

Ключевые слова: псалом, перепев, духовность, Т. Шевченко.

Hulyak A., Naumenko N.

"Shield and Bow": Image-Bearing and Stylistic Polyphony of "Davyd's Psalms" by T. Shevchenko

The articles examines the range of problems, image-bearing and stylistic polyphony of "Davyd's Psalms" by T. Shevchenko.

Key words: psalm, rehash, spirituality, T. Shevchenko.

УДК 821.161.2.09:179.6

О. Данильченко, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АРХЕТИПИ ГЕРОЯ ТА АНТИГЕРОЯ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито особливості інтерпретації образів козацьких лідерів у творчості Т. Шевченка посередництвом аналізу втілених у них архетипів героя та антигероя. Проаналізовано їх емоційно-експресивну та семантико-символічну наснаженість. Доведено, що визначальним чинником звернення до архетипних структур було прагнення автора на глибинному рівні донести до читача власні погляди на становлення української державності, стимулювати прагнення нації до культурного і політичного самоствердження.

Ключові слова: *історичний образ, архетип, символ, герой, антигерой, держава, нація.*

Визначальною ідеєю суспільного життя в XIX ст. були змагання українців за право політичного і культурного самовизначення. Утвердження ідей Держави, нації, прагнення народу до самоідентифікації, національного і духовного відродження обумовило актуалізацію героїчних сторінок минувшини, вибір історичних тем, подій та образів для осмислення й відтворення, що проявилося й у творчості Т. Шевченка. У контексті світогляду доби набули актуальності історичні постаті – носії ідей волі та незалежності. Завдяки своїй емоційно-смисловій наповненості, символічному спрямуванню вони репрезентували суспільно-політичні позиції митця і формували погляди, поведінку, світосприйняття реципієнтів. Дослідження архетипічної наснаженості образів осіб героїчного чину у творчості Т. Шевченка репрезентує динаміку гуманітарної парадигми нації, дає можливість простежити еволюцію духовних пошуків народу.

Сучасні шевченкознавці неодноразово ставили в центр уваги історіософію письменника (Ю. Барабаш, І. Дзюба), суспільно-політичні позиції та морально-етичні аспекти його творчості (Г. Клочек, Д. Наливайко, О. Боронь, С. Смаль-Стоцький, О. Сліпушко, О. Забужко), релігійні погляди та жанрово-стильові домінанти поезії (М. Євшан, В. Смілянська, С. Задорожна), зв'язки з